

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Философски факултет

Катедра „История и теория на културата“

ЖАНА БОРИСОВА ДАМЯНОВА-АССА

**В ЛАБИРИНТА НА ТЕКСТА.
СЕМИОТИКАТА ПРЕД
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА НА
ДЕКОНСТРУКЦИЯТА**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертация

за присъждане на образователна и научна степен „Доктор“

Професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки
за културата (Теория на културата. Семиотика на културата)

Научен консултант: проф. д.ф.н. Владимир Градев

София, 2014 г.

Дисертацията съдържа 202 страници, от които 182 страници текст, три отделни глави, увод, заключение и библиография.

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита на заседание на катедра „История и теория на културата“, Философски факултет, СУ „Св. Климент Охридски“, състояло се на 12.11.2014 г.

Публичната защита ще се състои на 24.03.2015 г., вторник, от 17,00 часа в академична зала 1, сграда Ректорат, СУ „Св. Климент Охридски“, на открито заседание на научно жури в състав:

1. проф. д.ф.н. ИВАЙЛО БОЯНОВ ЗНЕПОЛСКИ, СУ „Св. Климент Охридски“ – председател и автор на рецензия;
2. проф. д.ф.н. ВЛАДИМИР НИКОЛАЕВ ГРАДЕВ, СУ „Св. Климент Охридски“, Философски факултет, катедра „История и теория на културата“, научен консултант на докторантката, автор на становище;
3. Проф. д.ф.н. ХРИСТО ПЕТКОВ ТОДОРОВ, НБУ, бакалавърски факултет, рецензент;
4. Доц. Д-р ДИМИТЪР МИЛЧЕВ ВАЦОВ, НБУ, бакалавърски факултет, автор на становище;
5. Проф. д.н. КРИСТИАН КРЪСТИНОВ БАНКОВ, НБУ, бакалавърски факултет, автор на становище

I. ОБЩИ СВЕДЕНИЯ ЗА ДИСЕРТАЦИЯТА

Дисертационният труд *В лабиринта на текста. Семиотиката пред предизвикателствата на деконструкцията* си поставя за цел да инсценира виртуален диалог между едно научно-изследователско поле, каквото е семиотиката и най-оспорваното философско направление на съвременността, каквото е деконструкцията. Кристализирала от текстуалния масив на Жак Дерида като аналитично изведен от коментаторите на Дерида метод, деконструкцията тематизира езика във вътрешно присъщата му специфика на означаваща практика теглейки границите на възможните текстуални операции далеч отвъд академичния канон.

Проследяването на зоните на застъпване и несъизмеримост между изследователските подходи и аргументативни стилове на науката за знака, знаковите системи, процесите на означаване и комуникация и интерпретативните следствия от концептуалните констелации в монолитния текстуален масив на най-продуктивния и най-обсъждан философ на съвременността Жак Дерида, дава възможност за епистемологични обобщения, които трасират нови насоки в интердисциплинарната хуманитарна област.

Темата за срещата на *семиотиката* и *деконструкцията* не е обект на систематични проучвания. Тя обикновено се разгръща в статии, писани по конкретни поводи като тематични колоквиуми (Дж. Кълър), в различни антологии и енциклопедични речници на семиотиката и в научната периодика със семиотичен профил. Целта на дисертацията не е да резюмира наличните изследвания, а да реконструира *академичните, институционалните и екзистенциалните* контексти, които правят възможни определени *концептуални конфигурации, смислови ефекти* и *интерпретативни маршрути*. Амбицията ѝ е да следва изследователски подход, който въвежда проблематики, които в

много случаи могат да бъдат оценени като далечни спрямо предметната област на семиотиката и на деконструкцията.

Работната хипотеза за обхвата на семиотиката е разширена с трите типа теории според историографския преглед на Умберто Еко: *експлицитни*, *имплицитни* и *криптирани*. Наред с концепциите на класическите автори са засегнати схващанията на такива, които не се причисляват към семиотичната изследователска общност, но допринасят за напредъка на дискурса върху означаването, текстуалните и езикови практики. Изборът им е мотивиран от възможността да се реконструира общо пространство за обмен на идеи заради явни цитирания и латентни позовавания. Открити са засичанията на идентични твърдения, които свидетелстват за изследователски конвергенции в резултат от метода на контекстуализиране, деконтекстуализиране.

Избягването на репертоарните позовавания е водещ принцип при структуриране на материала. Огромната вторична литература върху Дерида, която съдържа множество върхови постижения, използва относително устойчив, макар и обемист цитатен свод. Тук е избрана друга стратегия: не поредно припомняне на известни ключови цитати, а изнамиране на непопулярни примери, които не кръжат в облака на споделените идеи.

Те се осъществяват в едри съпоставки между магистрални методологически подходи като *репрезентационизъм* и *конструктивизъм*, които се опират на епистемологически избори, вкоренени в идеологически пристрастия като *хелиоцентризъм* и *хаптоцентризъм*. Изнамерени са примери, които доказват, че *репрезентационизмът* и *конструктивизмът* имат свой смислови и концептуални ефекти както в семиотиката, така и в деконструкцията. Движещият мотив на тази демонстрация е стремежът да се предложи хипотеза за концептуалното новаторство на Дерида, потърсено в съпоставка с теорията за *концептуалната интеграция*. Съвместяването

на семантични съдържания от различни области в теорията на Фоконие и Търнър води до концептуална креативност, а по отношение на Дерида може да даде отговор за идиосинкратичната му концептуална констелация. Без да се приема универсализиращата амбиция и инструментализма на теорията, тя е възможност за отговор на въпроса за траекторията на концептите на Дерида.

Тематизацията на *концепта* преминава като нишката на Ариадна през цялата работа. Във всяка една от трите глави са представени различни гледни точки към него като са приведени различни примери от първичната литература.

II. ОСНОВНИ МОМЕНТИ ОТ СЪДЪРЖАНИЕТО

Дисертацията се състои от съдържание, въведение, три глави, заключение, списък на цитираната и използваната литература. Общият ѝ обем е 204 страници.

Първата глава – *Екзистенциални контексти и концептуални иновации* – е методологическата обосновка на работата. Тя съдържа в смет вид основните моменти от изложението с изтъкване на техните взаимовръзки. Главата е сглобена от различни концептуални траектории. Тя проследява етапите, през които преминава *знакът*. В духа на холистичния принцип, значението се тълкува на фона на целия текстуален масив и се проследяват изместванията. Реконструиран е маршрутът на знака през половинвековната научна дейност на Дерида, според който знакът започва като *цитатен термин*, преминава в *понятие*, което се възприема цялостно, навлиза във фаза на *концепта*, чието съдържание се формира от сноп от различителни семантични признаци, характерни за *термина*, за да достигне до зоните на *лексикализация*, в които е изличен концептуалният му товар. Тези траектории са съпоставени със сравними цитатни практики

(Кант, Хусерл, Сосюр, Пърс) за да се проследи концептуализирането на знака и последвалото му разпадане. Хипотезата зад тази траектория се основава на проследеното разграничение на термините *значение и смисъл*, въведено от Растие. *Значението на знака* е зависимо от *смисъла на текстовете*, в които участва и дискурсивните режими, които ги направляват. В хода на деконструкцията на знака се изтъква проблематичната идентичност на понятието, тъй като се мобилизират различни семантични съдържание.

Два асиметрични плана на анализ са поставени заедно. Първият обхваща специфичната терминология на Дерида и вписването ѝ в едно много сложно текстуално построение. Различни концепти, на които не е присъща терминологичната еднозначност, обхващат концептуални снопове, чиито свойства не подлежат на изчерпващо описание. Реконструирана е една *имплицитна теория на концепта*, която след това е поставена на изпитание в изследователското поле на семиотиката.

Въз основа на траекторията на знака в писменото наследство на Дерида ретроспективно е издирена, открояна и оспорена една съпътстваща науката за знаците област. Тя получава временното наименование *концептуална семиотика*, защото се занимава с изследователския обиколен път на концепта в работата на Дерида.

Бягството на семиотиката в нови концептуални пейзажи е подходящ сценарий за да се опише появата, съдържанието, работната траектория и приложението на релевантните за семиотичния дискурс концепти на Дерида. Генеалогията на концептите ще бъде реконструирана с методите на текстуалната семиотика въз основа на обвързаността с непосредственото им текстуално обкръжение или *котекста* и на екзистенциалните им *контексти*, които обосновават въвеждането и направляват пътя им. Екзистенциалното измерение не се припокрива с поредицата от биографични факти, чието добросъвестно представяне се намира в публикуваната наскоро книга,

нито дори с интертекстуалното измерение. То е вътрешно присъщ принцип на дискурсивна организираност на отделните студии, които винаги са зависими от контекста, включващ мотивите и обстоятелствата около създаването им. Така в хода на изложението ще бъдат потърсени аргументи в защита на хипотезата със семиотични импликации, че концептуалната верига на Дерида, въпреки привидната ѝ идиосинкратичност, се вписва в един *холистичен проект*, който предполага свързаност на всички текстове при анализиране на концептуалните преходи.

Два изследователски подхода спрямо концептите са изведени на преден план. Първият можем заедно с Роберт Брандом да наречем *платонически*. При него семантичното съдържание на концептите обяснява употребата им. Самото съдържание е обусловено от предхождаща *репрезентация*. Тя пък се вписва в *просвещенската* представа за разума като огледало, което отразява света. Вторият сценарий на Брандом е *прагматически*. При него посоката е обърната. Приложенията на концептите в практиката формират разбирането на семантичното им съдържание. Така традиционната трихотомия на Морис за семантично, синтактично и прагматично измерение на семиозиса е оспорена. Прагматиката поглъща в себе си семантиката и синтактиката. Процесът на съотнасяне е зависим от *експресивния* потенциал на концепта. Тук симетричното макросемиотично позоваване е върху *романтизма*. Стратегическото решение концептът и неговите корелати: знак, означаемо, означаващо, дума, име, понятие, идея, да бъдат водещата нишка за промъкването в лабиринта на смисъла, е подсказано от търсенето на нов път. Дерида използва много често концепт и доста по-рядко понятие. Концептът се поддава на операционализация (например метод е по-скоро концепт, докато мироглед е понятие). Кратката история на маршрута от идея, през понятие, концепт, термин, до дума води до оригинална семиотична

проблематика, въведена от Умберто Еко, който разграничава *речника* и *енциклопедията*, семантиката на дефиницията и антологичността на употребата.

Следващият изследователски топос си поставя за цел да конкретизира употребата на често редуващите се понятия *значение* и *смисъл* с амбицията да бъдат отбременени от онтологичния им товар. Патетичното понятие *смисъл* и ценностно обремененото понятие *значение* са систематично избягвани в семиотиката. Семиотичният триъгълник всъщност не е семиотично изобретение. Дерида също поставя под въпрос и двата термина и ги изтиква до зоната на тяхната неприложимост. Тъй като семиотиката и философията на езика не могат да минат без двата концепта, е намерено решение на тази главоблъсканица. Решението е открито в една крипто-деконструкция на терминологичната двойка от страна на Франсоа Растие. Той разделя сферата на означаващите практики на две едри проблематики: *логико-граматическа*, която изследва *значението на знака* и *реторико-херменевтична*, която проследява разгръщането на *смисъла на текста*

Крипто-деконструктивисткият жест на Растие въвежда необходимостта от формализирано описание на деконструкцията в *четири стъпки*, чиято цел е да постигнат виртуалното съгласие на Дерида, който вероятно би приел сериозно спинозисткото определение за дефиницията като първоначално отрицание. Самото разпадане и повторно сглобяване на дискурса е буквализиране на речниковата дефиниция на деконструкцията, докато споменатите четири стъпки са поредица от операции, които започват и завършват в текста.

Наред с персонализираните или методологизирани епистемологични приноси важно място в работата заемат редица *концептуални разкази*. Такъв е разказът за *лабиринта*, който е едновременно метафора и логическа процедура за холистично обяснение на текстуалната практика на Дерида. Мотивацията за

открояването му е търсена в честата ѝ употреба от Дерида в различни книги и формиращото се убеждение, че опитът от четенето на текстуалния масив е съизмерим с придвижване в най-усложненото архитектурно построение. Лабиринтът също преминава през различни аргументативни режими: появява се като метафора, става хибрид между дума и концепт и завършва като цитатен пример. От друга страна, лабиринтът е важен семиотичен топос не само като реторически ресурс. Според Ньот например „значението на значението е лабиринт“, а според Еко „светът на означаването може да се представи като лабиринт“. Доктрината на Пърс за безкрайния семиозис разкрива, че лабиринтът е всъщност поредица от лабиринти. Като такъв той отвежда до *холизма* като интерпретативна възможност

Христоматийното обвързване на структурализма с доктрината на холизма може да бъде своеобразен мост за свързване на семиотиката и Дерида. *Холизмът* е проспективно подсказан като изследователска хипотеза, която обхваща пречупванията в контекстуализма, семантичната неразрешимост, концептуалната дисеминация и може да бъде изпробвана към енигматичното творчество на Дерида.

Втората глава – *Текстуалните практики на Жак Дерида пред предизвикателствата на семиотичната теория* – изпробва един необичаен подход за систематизиране на следствията от семиотичната рецепция на Дерида. Встрани са оставени речниковите и антологични статии, обобщаващите резюмета и ретроактивните вмъквания на позовавания върху Дерида в магистрални трудове, посветени на класическите семиотични автори. Корпусът е огромен и би се превърнал в набор от сходни цитати и ерудитски изводи без евристична стойност. Избран е организационен принцип, който проектира коментарите върху съпътстващи проблематики с експлицитна или имплицитна семиотична валидност. Първата част на главата е организирана около проследяването на концептуалната

верига, сглобена около терминологичната двойка език-обект/метаезик, която е основополагаща за семиотиката, дори и у авторите, който не я тематизират. Тя е вътрешно присъща на семиотиката, която поставя примат върху знака и знаковите системи, но се използва и от теоретиците, които отдават предимство на семиозиса като процес на означаване. Семиотична специфика е, че аналитичната и коментарна практика се свеждат до находчиво или рутинно прилагане на подходящ метаезик. Метаезикът, който форматира дискурса на семиотичното проучване, е изработен от *общата* семиотика, разграфен в отделни области от *частната* и инструментализиран от *приложната*.

Обвързаността на терминологичната двойка с Виенския позитивизъм и вниманието му към езика на науката обуславя сциентистката претенция, която тя носи със себе си. Постструктурализмът изоставя метаезика и съответно езика-обект с различни жестове на оспорване или изтласкване. По отношение на Дерида би могло да се каже, че недоверието към метаезика и вкарването му в неочаквани контексти е пореден аргумент за антиепистемологичната му нагласа. Антиепистемологичността на деконструкцията може да бъде изведена по два пътя. Единият бе подхванат в първата глава с акцентирането върху работата на *концепта* и разкриването на *парадоксалната му структура*. Той е вдвоен с това, което минира фиксирането на концептуално му съдържание, разпиляващо се подобно на семена, от които може да поникне растение, ако припомним едно от значенията на калката „дисеминация“. Другият път минава през изоставянето на метаезика като привилегирован инструмент за научна проникателност.

Предпочитаният *аналитичен инструмент* на семиотиката *език-обект/метаезик* е поставен редом до интерпретативната терминологична двойка *текст/коментар*. Издирени са примери, който доказват, че в текстовете на Дерида тя е деконструирана в причинно-следствените ѝ отношения. Концептуалните разкази за *обратната*

връзка и картата и територията историзират проблематиката и са нов аргумент за оправдаване на избрания холистичен подход.

Вторият проблематичен кръг е реконструкция на една необичайна равностметка за семиотичната рецепция на някои топоси от писменото наследство на Дерида. По протежение на цялото си творчество и отвъд известните периодизации в него, Дерида засяга въпроси, които имат евристичен потенциал да зададат нови посоки на семиотичното проучване. В същото време индиректните му намеси повдигат въпроса как един философски подход (не метод, тъй като според самооценката на самия родоначалник на *деконструкцията* е неприемливо тя да бъде схващана така) може да допринесе за разрешаването на епистемологични главоблъсканици на семиотиката, произтичащи от спора за нейния философски статут. Подбраните за анализ текстове са написани от автори, които заемат високи академични и институционални позиции в семиотичната изследователска общност. Техните проучвания са форматиращи за различните школи и направления като очертават тенденциите за обнова на семиотиката.

Първият разгледан автор е влиятелния основоположник на *екзистенциалната семиотика* Еро Тарасте. Открити са две тематични, които допускат сравнения. *Първата* условно е наречена предимство на *динамиката, промяната, флуидността*. *Втората* е един паралел между открояването на „пред-знаците“ като вътрешно присъщ подход на екзистенциалната семиотика и *следата* като пред-концепт от решаваща важност за деконструкцията.

Дилемата как хаотичният постмодерен свят да бъде напъхан в семиотичните модели е неразрешима. Бягството от теоретичността не е възражение само по себе, то по-скоро води до прекомерно усложнение, което се нуждае от ефективна метафора. Тарасте я заема от Джоузеф Марголис и я доразвива в стремежа за обнова на семиотиката. Става дума за динамичното описание на *вселената от „потоци“*.

Интерпретативният стил на Тараста е много отдалечен от аргументативната недоверчивост на Дерида, но може да се открие споделен смислов ефект, който Тараста отдава и на това, което банално ще наречем „духа на времето“. Той е характерен за „неосемиотиката“ (Тараста), а Умберто Еко в *Семиотика и философия на езика* (1984) го нарича семиотично „номадство“. Става дума за „динамизирането“ на семиотиката, осъществявано със задълбочено внимание върху *семиозиса* (процеса на означаване и комуникация според Тараста) и изтикване на заден план на „склерозиралите“ систематични и структурни характеристики на *знака*.

В друг контекст и с различни цели, проницателната мисъл на Дерида много рано фиксира тази недостатъчност на триумфиращия по същото време структурализъм. Още в „Сила и значение“ (1963) от *Писмеността и различието* (1967) Дерида оспорва структуралисткия възглед, според който „структурата е единство на форма и значение“, тъй като той пренебрегва по методологическа необходимост *силата*, която стои в основата на винаги възхвалявания динамизъм или динамика.

Вторият паралел визира прото-знаците. Стадиите преди самото кристализиране на знаците, процесът на „ставането“ им, е изследователският обект на екзистенциалната семиотика. Знакът винаги е част от екзистенциалната ситуация, в която възниква. По това той напомня на втория тип знаци в класификацията на Пърс според съотнасянето между закононосител и референт: *индексалния знак*. Да припомним, че той се основава на „екзистенциална“ връзка с референта си. Сред предвидимите примери за индексален знак *следата* заема важно място. Следата у Дерида е концептуален сноп, който следва описаната в първата част траектория, която е констелация от *семантични* съдържания, *синтактични* свързвания и *прагматични* употреби в диапазона от научния до всекидневния език.

Съществен момент за присъствието на Дерида в семиотичната проблематика е статията на Жан Петито. Той изтъква устойчивото свързване на *значението* с *пространствените критерии* за изводимостта му, какъвто е предустановеният порядък на формите. По този повод Дерида припомня старите наименования *преформизъм* и *геометризъм*. Той разграничава местата на геометризъм и преформизъм, но може да се каже, че те се направляват от един принцип, принципът на *иконичността* в семиотичния ѝ смисъл. Всички екзистенциални графи, които представят отношенията в един феномен и времевата последователност между тях, са иконични знаци, какъвто може да се каже, че е ориентираният от геометрични интуиции литературно-критическия отзвук на един фикционален текст.

Третата глава разглежда отделни концептуални казуси, представителни за предложената стратификацията на дискурса на Дерида. Анализът на следата доказва взаимното проникване на пластове. В микросемиотичния пласт тя има предконцептуалното съдържание на *чертата, признака, маркера*, а в мезосемиотичния пласт е показана, че функционира като *концепт-подпис* (Агамбен). Макросемиотичният пласт е представен от реконструкция на емблематичния дебат между Дерида и Сърл.

III. Справка за приносните моменти в дисертацията

1. Дисертацията е опит за холистичен подход при проследяване на концептуалните траектории със семиотични импликации, в писменото наследство на Дерида.
2. В работата е разгърнато разграничението между понятие, концепт и термин в дискурса на анализирания автор. Целта му е да формулира хипотеза за концептуалната креативност на Дерида, която се състои в смесването на предконцептуални фигури, очертани в различни изследователски полета (лингвистика, психоанализа, феноменология).
3. Оспорени са разделителните линии между две мисловни направления, които имат отношение към семиотичната проблематика: репрезентационизъм (в модела на знака) и конструктивизъм (при семиозиса и интерпретацията). Допускането за тяхната допълнителност се обуславя от сходното съотнасяне между хелио- и хаптоцентризма.
4. Предложен е аналитичен подход, основан на стратификация на дискурса на Дерида на три пласта: микро-семиотичен, мезо-семиотичен и макро-семиотичен.
5. Холистичният подход дава възможност за реконструкция на топоса на лабиринта и свързването му с хипотеза за движението на смисъла в семиотичните и деконструктивистки текстове.

IV. Публикации и преводи по темата на дисертацията

Статии:

1. Дамянова, Ж. (2005). За комуникацията: че тя може би съществува. В: Даниела Колева, Майа Грекова (съст.) *Културата: граници и съседства*. В чест на проф. Иван Стефанов, София: Университетско издателство "Св. Климент Охридски", с. 95-110.
2. Дамянова, Ж. (2002). За референцията и интерпретацията. В: Жана Дамянова (съст.) *Ars inveniendi*. София: Университетско издателство "Св. Климент Охридски", с. 64-84.
3. Дамянова, Ж. (2002). Политики на превода. В: Знеполски, И. (съст.). *Около Жак Дерида. Чудовищният дискурс*, София: Изд. Дом на науките за човека и обществото, с. 370-391.
4. Дамянова, Ж. (2001). Цветан Тодоров и *Озарения* на Артюр Рембо. В: Атанасов, Ст. (съст.). *Цветан Тодоров: подвижната мисъл*, София: ИК ЛИК, с. 37-68.
5. Дамянова, Ж. (1998). За непредвидената среща между структурализма и сюрреализма. В: Капралова, Н. (съст.). *Безсмъртната вселена*, София: изд. Карина М, с. 41-51.
6. Damianova, J. (2001). La sémiotique revisitée : l'entrée de l'être". In: DIVINATIO. *Studia Culturologica series*, n° 13, pp. 239-256 (на френски език).
7. Damianova, J. (1996). La Montée de l'Insignifiance ou le Rythme de l'Actualité. In: *Studia Culturologica series*, n° 4, pp. 111-122, (на френски език).

Преводи:

1. Жак Дерида. *За граматологията*, ИК ЛИК, София 2001, 466 с.
2. Жак Дерида, Мишел Фуко. *Лудостта*. ИК К§Х, София 1996, с. 63-119 и с. 175-230.
3. Жак Дерида. Подпис събитие контекст. В: сп. *Литературна мисъл*, брой 5, 1993, с. 123-150.
4. Жак Дерида. Структурата, знакът и играта в дискурса на социалните науки. В: сп. *Социологически проблеми*, брой 1, 1994, с. 61